

Klein Nederland

Voor mijn ouders

Klein Nederland

De Oorlog in een Gelders dorp

Zal de vrede ons ooit teruggeven wat de oorlog ons ontnam?

Jan Braakman

TEKST & VORMGEVING | JAN BRAAKMAN, ZWOLLE © 2017

CORRECTIE | MARLEEN STRUIK

UITGAVE | JAN BRAAKMAN JOURNALISTIEKE PRODUCTIES/MIJNBESTSELLER.NL

ISBN | 9789463426671

TWEEDE HERZIENE DRUK

De eerste druk van Klein Nederland verscheen in 2010 bij Uitgeverij

Fagus, IJzerlo

www.janbraakman.nl

Inhoud

Inleiding	7
I De oorlog in	11
Een propagandist in Laren	12
Tussen twee oorlogen	15
Schikken naar de bezetter	21
Een principiële keuze	28
Een foto in de tuin	31
II Groeiend verzet	35
In de illegaliteit	36
De molenaar en de jood	38
Zwarte bonkaarten	44
De grote communist	45
De kleine communist	49
Radio's en wapens	53
Onderdak voor vliegers	56
Een grondkwestie	63
Een anonieme tip	65
III De vijand slaat terug	69
In dienst van de beweging	70
De arrestatie	74
Huiszoekingen	80
Onderduiken bij de boer	90
De laatste brief	97
Een wapendropping	99
De tweede huiszoeking	104
Tegenslag voor het verzet	107
Luchtoorlog	109
Snorre Henk	114
Pas op! Een razzia	117
Een nieuw verzetslid	120
Ontsnapt aan vijand	124
Een wagen vol terroristen	127
Liefde, verraad en intrige	134
De trein naar Sachsenhausen	141
In Neuengamme, H 58492	143
In de cel	145
IV De bevrijding nadert	149
Manslag, december 1944	150
Hersenletsel door kogel	153
Een leergierige jongen	155
Het Twentekanaal over	157
Wachten in de kelder	167
Dood door de kogel	181
Klachten over het verzet	184

Een geheime berisping	185
Een briefje uit drift	194
De afrekening	197
Een nieuwe toekomst	201
Verdriet van de vrede	204
Nawoord	208
Gesneuveld	209
Bronnen	220

Inleiding

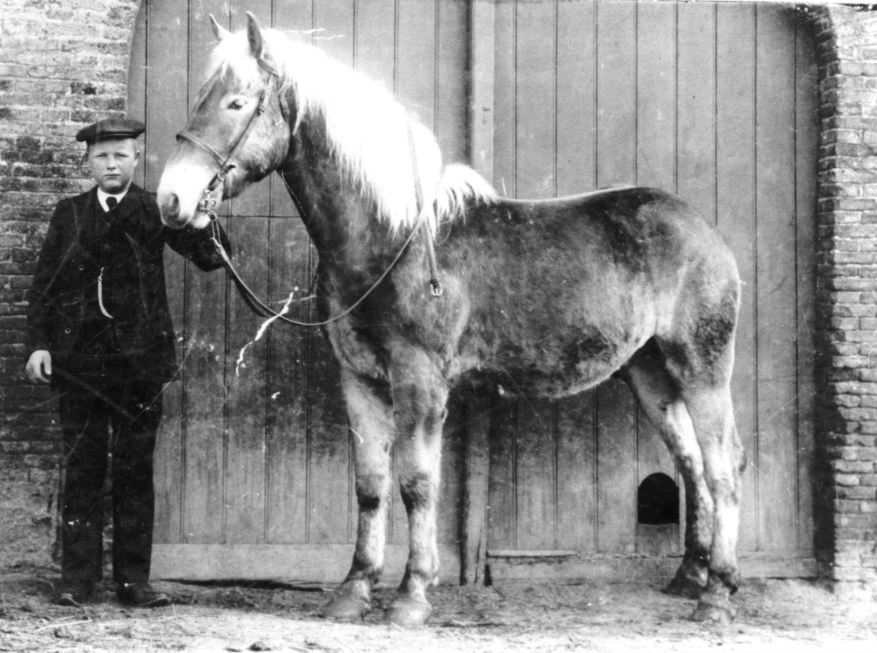
“Laren is veiliggesteld. De 6e brigade passeert”, rapporteerde het *Toronto Scottish Regiment* op 6 april 1945 in de *war diary* – het dagboek waarin het regiment zijn activiteiten bijhield. Het dorp waar mijn ouders opgroeiden en waar ik vijftien jaar later werd geboren, was na vijf jaar nazi-bezetting door de Canadezen bevrijd.

Meer dan dertig jonge Canadese mannen hadden hun leven verloren in de strijd bij de bevrijding van het 500 inwoners tellende dorp. De meesten van hen liggen begraven in de bossen bij Holten, vijftien kilometer verderop – te midden van de bijna 1400 voornamelijk Canadese soldaten die hun leven lieten bij de bevrijding van Nederland en een deel van Duitsland. Luitenant-generaal Guy Simonds had de plek bij Holten uitgekozen, omdat hij vond dat het zoveel gelijkenis had met het landschap van de Canadese provincie Ontario.

Toen ik aan dit boek begon wist ik dit alles niet. Ik wist dat mijn grootvader en grootmoeder, Hendrik Jan en Dina Koeslag, hun leven verloren tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ik wilde weten wat er met hen was gebeurd. Naarmate ik meer te weten kwam over mijn grootouders, ontdekte ik ook meer over wat zich tijdens de bezetting had voorgevallen in het dorp waar zij woonden. Over de hulp aan onderduikers, over manieren om te ontkomen aan de arbeidsinzet, over de ontduiking van de regels voor de slacht, over het verraad van joden, over sabotagedaden door de lokale verzetsgroep, over verraad, maar ook over liquidaties door het verzet en over jongens die in vreemde krijgsdienst traden of die als boer oostwaarts trokken, en over de aanhang voor de Duitsgezinde Nationaal Socialistische Beweging in het dorp. En ik kreeg een beeld van de komst van de Canadezen, die de vrijheid brachten.

Veel vragen bleven jarenlang onbeantwoord. Wat was er met mijn grootvader gebeurd? Hoe was grootmoeder gesneuveld? En waarom? Wie waren daar verantwoordelijk voor? De vragen waren soms te pijnlijk om te stellen, laat staan om ze te beantwoorden. Toch wilde ik weten wat er werkelijk was voorgevallen. En zo begon ik een speurtocht naar mijn grootouders, die zelf hun verhaal nooit hebben kunnen vertellen. Anderen hielpen mij hun verhaal en het verhaal van het dorp tot leven te brengen. Veel van hen leven niet meer, zij hebben hun bijdrage aan de geschiedenis geleverd door hun verhalen aan het papier toe te vertrouwen.

Dit boek beschrijft de oorlog zoals die in veel Nederlandse dorpen plaats had. De grote geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in

Hendrik Jan Koeslag, mijn grootvader, op jonge leeftijd. Foto collectie Bertus Koeslag.

Nederland weerspiegelt zich in bijna al haar facetten in de gebeurtenissen in deze kleine Gelderse gemeenschap. Het gaat over gewone mensen die door toeval of door bewuste keuzes held werden of slachtoffer, dader of meeloper. De scheidslijn tussen wat in de decennia na de oorlog is beschreven als goed of fout was soms flinterdun. De meeste Nederlanders, ook die in Laren, probeerden hun leven tijdens de Duitse overheersing voort te zetten zonder al te openlijk een keuze te maken voor of tegen de bezetter.

De oorlog veranderde de levens van de Nederlanders voorgoed. De komst van de Canadese bevrijders opende de ogen van velen die zochten naar een toekomst in een vrije wereld. Veel van de hoofdrolspelers uit dit boek staken na de oorlog de oceaan over om een nieuwe toekomst te beginnen in Canada. Drie dochters van mijn grootouders, mijn moeders zusters, emigreerden naar Canada. Twee zoons en twee dochters, onder wie mijn moeder, bleven in Nederland. Vijftien van de kleinkinderen van mijn grootouders zijn Canadees. Was het toeval dat een van die kleinkinderen verliefd werd op de zoon van een soldaat die had geholpen haar ouders te bevrijden?

Pas toen dit boek in een Canadese editie verscheen (*The War in the Corner, 2012*) werd duidelijk dat de twee meer geschiedenis gemeen

hadden dan ze tot dan hadden gedacht. Misschien is hun verbintenis wel een weerspiegeling van de band tussen de Nederlanders en hun bevrijders. Na de verschijning van *Klein Nederland; De Oorlog in een Gelders dorp* in 2010 kwamen er nieuwe feiten aan het licht over de gebeurtenissen in Laren. Er was één kwestie die ik nader wilde uitzoeken: De gewelddadige dood van Jan Kessler in de villa 't Onland tussen Lochem en Barchem. Over Jan Kessler verscheen in 2015 mijn boek *Onland*.

Tot slot: het kan niet genoeg benadrukt worden dat nabestaanden geen enkele verantwoordelijkheid dragen voor wat de daders hebben gedaan. Toch dragen, zelfs na meer dan 70 jaar, nabestaanden de last met zich mee, waarmee een voorgaande generatie hen opzadelde. Daarom heb ik besloten de namen van de daders en verdachten aan te duiden met een voornaam en een initiaal – enkele uitzonderingen daargelaten.

Jan Braakman, voorjaar 2017.

I De oorlog in

Nederland was een vredig land in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Het land deelde in het oosten een 300 kilometer lange grens met Duitsland. Sedert mensenheugenis was Nederland niet meer betrokken geweest bij een oorlog. Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) was Nederland neutraal gebleven en veel mensen dachten dat ze op een eiland van vrede leefden, ook al diende zich in het oosten een dictator aan, die zijn legers aan het uitbreiden was.

De intenties van Adolf Hitler waren, met de kennis van achteraf, duidelijk te zien. Maar in die tijd kon of wilde de meerderheid van de Nederlandse bevolking niet geloven dat Nederland voor Hitler een springplank of een tussenstap was op weg naar Groot-Brittannië en Frankrijk. Dat Nederland betrokken zou raken bij de expansiedrift van Hitler was, achteraf bezien, onvermijdelijk.

Tussen de Wereldoorlogen groeide - net als in Duitsland - ook in Nederland het anti-democratische sentiment, al was dat veel minder uitgesproken en omvangrijk. Zelfs in een kleine gemeenschap als Laren probeerden propagandisten de lokale bevolking te overtuigen van de nieuwe politieke ideeën.

Hendrik Jan Koeslag en zijn vrouw Dina en hun kinderen leidden ondertussen een godvruchtig leven, volkomen onbewust van de gebeurtenissen die hun levens en die van hun kinderen voor altijd zouden veranderen.

Een propagandist in Laren

De oorlog was nog ver weg, maar de geest van het nationaal-socialisme van Adolf Hitler waarde door Europa.

In navolging van de Duitse Nazi's ontstonden overal in Europa nationaal-socialistische bewegingen. Ook in het gezapige Nederland, een redelijk welvarend land, dat zich had onttrokken aan de Eerste Wereldoorlog en dat dankzij haar bijzondere positie met een grote zeehaven (Rotterdam) een belangrijke handelspartner was voor het buurland Duitsland.

Nederland had nauwe banden met Duitsland. Staatshoofd koningin Wilhelmina was getrouwd met de Duitse prins Hendrik. En hun enige dochter, kroonprinses Juliana, had haar oog ook op een Duitse man laten vallen: Prins Bernhard zur Lippe-Biesterfeld.

De nationaal-socialistische partij, de NSB, was niet echt invloedrijk. In de Tweede Kamer bleef het zetelaantal beperkt tot vier van de honderd. In sommige plaatsen, niet uitsluitend maar wel vooral op het platteland, verwierven de nationaal-socialisten veel aanhang in de lokale politiek. De NSB zette propagandisten in om de plattelandsbevolking voor zich te winnen. Een van die propagandisten was Hendrikus Theodorus Roelofsen. De in 1905 in het Gelderse Renkum geboren Rotterdammer reisde in 1934 door de Achterhoek. Hij stond bekend om zijn onverbloemde en vaak ook weinig onderbouwde kritiek op de regering, de grote slachterijen en de traditionele landbouworganisaties. Roelofsen zette zich af tegen de Landbouwcrisiswet, die in 1933 was ingevoerd om de dalende prijzen in de landbouw te beteugelen. Boeren werden beperkt in het aantal dieren dat ze mochten houden. Roelofsen kreeg steun van NSB-leider Anton Mussert, die hem op de loonlijst van de beweging zette als propagandist. De Rotterdammer trok volle zalen in de kleine dorpjes in de provincie Gelderland in het oosten van het land, dichtbij de Duitse grens. Begin mei 1934 sprak hij in Laren, een dorp van ongeveer 500 inwoners.

Op dinsdag 8 mei 1934 om acht uur 's avonds liep een van de lokale cafés, zaal Stegeman, in Laren al aardig vol. Om de onkosten te drukken werd van de bezoekers een tegemoetkoming gevraagd van 25 cent. Maar, stond in de aankondigingen, het debat was vrij. Roelofsen zou spreken over de verschillende crisiswetten. "Landbouwers en middenstanders, komt dus allen", meldde de annonce die in de week voor Roelofsens komst verschillende malen de pagina's van de

Lochemse Courant sierde. De belangstelling in Laren was groot. Niet alleen boeren en middenstanders uit het dorp zelf waren erbij. Ook uit de omliggende dorpen en steden Lochem, Zelhem en Zutphen waren er belangstellenden. Roelofsen had zich met het driehoekige speldje van de NSB getooid, een zwart-rode draagspeld met in de drie hoeken de letters NSB en in het midden de Nederlandse vlag met daarop een leeuw. Ook andere aanwezigen hadden het bewijs van lidmaatschap van de Nationaal Socialistische Beweging op de revers. Roelofsen ging op zijn gebruikelijke manier te keer. Terwijl de zaal zich vulde met sigaren- en sigarettenrook, maakte Roelofsen zich druk over de misstanden bij de gemeentelijke slachtkeuringen, bij de export van varkens, binnen het departement van Landbouw en Visserij en bij de firma Zwanenburg in Oss.

De pijlen waren vooral gericht op de Varkenscentrale. Die instelling was opgericht om de crisis voor de varkenshouders enigszins te beteugelen. De centrale had een aantal baconfabrieken overgenomen, en daarmee nam de overheid ook het verlies van de bedrijven over. Het doel was dat de Varkenscentrale varkens opkocht en zo een bodemprijs in de markt zette. De opgekochte varkens werden volgens Roelofsen echter via grote slachterijen weggewerkt, waardoor de Varkenscentrale feitelijk de concurrent werd van de varkenshouders zelf.

Roelofsen gaf de landbouworganisaties er de schuld van dat de afzet van varkens naar Engeland was gefrustreerd. "Het zou mogelijk zijn 50.000 varkens naar Engeland te exporteren. Maar de op de Engelse export toegepaste contingentering is feitelijk economische zelfmoord. Wij krijgen hier te maken met een overvloed aan varkens met een enorme prijsdaling tot gevolg." Op die manier diende de Varkenscrisiswet alleen de belangen van de baconfabrikanten, oordeelde Roelofsen. "Toen deze wet was aangenomen hebben die heren dan ook een champagnefuij gehouden. Zwendelpraktijken zijn het", hield Roelofsen de toegestroomde middenstanders en boeren voor. "Over honderd jaar zal het baconcontract als een zwendelcontract de geschiedenisboekjes ingaan. En het zijn jullie eigen bestuurders binnen de landbouworganisaties, die de zwendelpraktijken in stand houden", fulmineerde Roelofsen. Pas aan het eind van de avond kwam hij met een oplossing voor de corrupte toestanden. Het zou goed zijn als de gedachte van de NSB wat meer gemeengoed zou worden, zei Roelofsen. Zijn motto was: "wat ik doe, doe ik eerlijk." De speech van Roelofsen was overdonderend en overtuigend. Een enkele aanwezige stelde nog een vraag. De NSB'er

beloofde een ieder die door de crisiswetten in de problemen zou komen met advies en hulp bij te staan.

Toen de mensen de zaal uitgingen, stond hun een verrassing te wachten. Twee Larense politieagenten controleerden op het dragen van verboden insignes. Wie het speldje van de NSB droeg was strafbaar; overtreding van artikel 435a van het Wetboek van Strafrecht, waarin stond dat "hij die in het openbaar kledingstukken of opzichtige onderscheidingstekens draagt of voert, welke uitdrukking zijn van een bepaald staatkundig streven, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste twaalf dagen of geldboete van de tweede categorie." De politie maakte proces-verbaal op tegen tien aanwezigen, onder wie de propagandist Hendrikus Theodorus Roelofsen uit Rotterdam. De NSB-speldjes, waar het allemaal om ging, werden in beslag genomen.

Het was niet de eerste keer dat Roelofsen met de sterke arm in aanraking kwam. Een week na zijn optreden in Laren, moest hij in zijn woonplaats Rotterdam terecht staan omdat hij de directeur van het slachthuis in Wageningen eerder dat jaar had beledigd. "Alles wat deze man over de Varkenscentrale heeft gezegd en nog steeds zegt, is een leugen", zei de officier van justitie. "Roelofsen maakt er zijn beroep van zulke dingen te zeggen. Hij is een gevaar voor de maatschappij."

De voortdurende beledigingen aan het adres van onder meer bewindslieden kwam Roelofsen bij de rechtbank in Rotterdam op een gevangenisstraf van twee maanden te staan. De opvatting van de Rotterdamse officier van justitie stond in schril contrast tot de mening van de aanhang van Roelofsen in de agrarische plattelandsgemeenten. Daar werd de propagandist gezien als iemand die het durfde op te nemen tegen de heersende klasse. Iemand die de boerenbevolking een betere toekomst gunde. In dat klimaat schaarde een grote groep - ook in Laren - zich achter Roelofsen en de beweging die hij aanhing: de Nationaal Socialistische Beweging. De NSB en Roelofsen zouden later uit elkaar gaan. Mussert vond dat de propagandist zijn beweging meer schade deed dan baat bracht.

Hoewel de bevolking overwegend Nederlands Hervormd of Gereformeerd van aard was, drukte de kerkelijke gezindheid van het dorp zich niet uit in politieke overtuiging. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1933 stemde de Larense bevolking bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer nog in groten getale op de Nederlandse Boeren-, Tuinders- en Middenstandspartij, die daarmee de grootste partij was met ruim 31 procent. Twee jaar later, in 1935, bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten, verschrompelde de aanhang van de NBTMP. De aanhang verspreidde zich over de twee

liberale partijen en de nieuw opgerichte NSB, waarvoor de propagandist Roelofsen zo'n warm pleitbezorger was geweest in zaal Stegeman in 1934.

De NSB van Anton Mussert bond bij de provinciale verkiezingen van 1935 ruim 15 procent van de Larense bevolking aan zich. Dat was bijna twee keer zoveel als het landelijk gemiddelde van acht procent. Bij de landelijke parlementsverkiezingen in 1937 was de aanhang van de NSB in Laren al weer geslonken. In de gemeente Laren stemde ruim zes procent van de stemgerechtigden toen nog op de partij van Mussert. Later hebben sociologen zich wel gebogen over de oorzaken van de grote aanhang van de NSB in plattelandsgemeenten. Dat de NSB-aanhang in een plattelandsgemeente als Laren zo groot was, viel op omdat de partij van Mussert zich vooral richtte op arbeiders en zich juist manifesteerde in verstedelijkte gebieden. Laren was een agrarische plattelandsgemeente. Het lijkt er op dat een grote groep Larense kiezers in de jaren dertig op zoek was naar een nieuw houvast en dat zij het anker van Mussert aangrepen, daartoe wellicht gestimuleerd door de vlammende betogen van de propagandist Roelofsen. Een groot deel van de Larense kiezers zweefde van de ene naar de andere partij. In die vijver van dolende kiezers gooide de NSB met succes haar netten uit.

Tussen twee oorlogen

Misschien speelden ook de economische ontwikkelingen een rol in het stemgedrag van de Larense bevolking.

De wereldwijde economische crisis sloeg ook toe in Laren. Was er in de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog nog sprake van een economische opleving, dat veranderde na de aandelen crisis in de Verenigde Staten in 1929. De werkloosheid nam in het begin van de jaren dertig in Nederland snel toe. De landbouwprijzen daalden met dertig procent en de industriële productie stortte in. In 1935 zaten een half miljoen Nederlanders zonder werk, op een totale bevolking van ruim acht miljoen mensen.

De metselaars en timmerlieden hadden het moeilijk, omdat er niets meer werd gebouwd. Ze liepen werkloos thuis en moesten de vernedering ondergaan van de werkloosheidsuitkeringen. Het merendeel van de Larense bevolking was echter werkzaam in de landbouw en al was het ook daar zeker geen vetpot, de meeste boerengezinnen konden het hoofd boven water houden. Hoewel op haar retour, was de invloed van de heren van de landgoederen

Hendrik Jan Koeslag als dienstplichtig soldaat tijdens de Eerste Wereldoorlog. Foto collectie auteur.

onuitwisbaar. Het woord van de baron van Verwolde was voor menig pachter meer dan wet. Zo klonk de echo van de heren landgoedeigenaren door in de generaties van de jaren dertig van de twintigste eeuw. Boeren konden vaak niet anders dan hun ongenoegen kenbaar maken door de wens van de heren te ontvangen met een lijdzaam uitgesproken 'ja, ja'.

De Larense boerderijen waren over het algemeen klein van omvang. Wie tot de kleine groep van grondeigenaren behoorde met meer dan 10 hectare, werd tot de 'groten' gerekend, en slechts een enkeling bezat meer dan 20 hectare eigen land.

De schrale heidegronden rondom het dorp hadden in de loop der eeuwen plaats gemaakt voor weide- en akkerland. De arme zandgronden hadden veel bemesting nodig om nog enige

oogst te kunnen opleveren. De opkomst van kunstmest was in de Larense gemeenschap dan ook niet onopgemerkt gebleven. De boeren gebruikten de fosfaat- en stikstofbronnen met graagte en zagen de opbrengsten van graan en voederbieten op de zandgronden erdoor groeien. De meeste boeren hielden koeien, varkens en kippen en op hun akkers teelden ze graan en bieten. Op het grasland weidden de koeien.

Het dorp kende ook zijn notabelen. Tot de betrekkelijk nieuwe elite behoorde directeur Jansen van de boterfabriek, die zeker onder de boeren groot aanzien had. De schoolhoofden konden bogen op een goede reputatie. En dan waren er de gegoede burgers, die bijvoorbeeld een eigen winkel hadden, een smederij of een restaurant. Sommige van hen hadden her en der in het dorp huizen in eigendom. De verhouding tussen de huiseigenaar en de huurder had soms de kenmerken van de relatie tussen de heer en zijn horige. Huurders

konden zomaar bezoek krijgen van de huiseigenaar met het verzoek een gratis werkkraft te leveren, of om te komen opdagen als er plotseling grote werkzaamheden waren. Wie niet aan het verzoek voldeed, was niet altijd zeker van een verlenging van het huurcontract.

De Eerste Wereldoorlog van 1914 tot 1918 was aan Laren voorbij gegaan, maar toch was het geweld in de buurlanden niet onopgemerkt gebleven. Jongens uit Laren waren ook opgeroepen om dienst te doen in het Nederlandse leger. Sommigen waren gelegerd geweest langs de Belgische grens, waar vluchtelingen met honderden, soms duizenden tegelijk probeerden Nederland in te komen. Nederland probeerde de toestroom van vluchtelingen in te perken, onder meer door het aanleggen van een hek langs de zuidelijke grens met België.

Ook de Larense boerenzoon Hendrik Jan Koeslag (geboren op 7 april 1894) was onder de wapenen in die tijd. Zijn geliefde Dina Meijlink was zeer begaan met het lot van de slachtoffers van de oorlog. De jonge vrouw (geboren op 28 december 1896) woonde een paar kilometer verderop, tussen de dorpen Harfsen en Almen. Ze was de dochter van een keuterboertje, maar als jonge vrouw van negentien leek ze dat armoedige milieu in elk geval geestelijk te zijn ontgroeid. Rotsvast was haar geloof in God. Ondertussen hield ze de ogen open voor wat zich in de wereld afspeelde. De Eerste

Wereldoorlog was in volle gang. Dina zag dat de oorlog “Goddank nog buiten onze grenzen” gebleven was, maar daarmee waren de gevolgen niet onmerkbaar, “het gebrek en de ellende, als gevolg van deze oorlog ontstaan, breiden zich ook binnen de grenzen van ons land uit en zullen zich steeds dringender doen gevoelen naarmate de oorlog langer duurt. Ook in ons land leeft een sterke begeerte naar vrede.”

Ze vertrouwde haar gedachten toe aan het papier op 14 april 1918, precies een week nadat haar geliefde zijn 24e verjaardag had gevierd. Ze vroeg

Dina Koeslag-Meijlink. Foto collectie auteur.

zich af hoe het kwam dat iedereen vrede wilde, maar dat die er niet vanzelf kwam. Ze concludeerde al schrijvend dat er een tegenstelling was tussen de wens van het volk, de slachtoffers, en de leiders. “Maar als we ons nu dat verlangen naar vrede bij alle volken zo indenken, komt bijna van zelf de vraag bij ons op, waarom komt die vrede dan niet die allen wensen? Zou er een mens of macht zo sterk zijn om de wens van allen tegen te gaan? Of zou het kunnen zijn dat allen die vrede begeren, niet dezelfde vrede bedenken en dat door die onenigheid de begeerte haar kracht verliest? Immers wij horen er velen om vrede roepen, maar zij bedoelen hún vrede, die hun land de overwinning geeft en de tegenstander vernedert. Weer anderen willen vrede, omdat ze die vrede zo nodig hebben om hun leventje van genot, eer en zelfzucht voort te zetten, het genot dat ze door de oorlogstoestanden niet ten volle konden genieten.”

Zij had een sterke innerlijke wens naar vrede. Die vrede kwam pas ruim een half jaar later, in november 1918. Maar wat was die vrede waard voor al diegenen die iemand hadden verloren in de strijd, vroeg ze zich af. “Zal de vrede hun ooit teruggeven wat de oorlog hun ontnam?”

Dina Meijlink zou het geloof haar leven lang blijven vasthouden en doorgeven aan haar kinderen die ze samen met Hendrik Jan Koeslag na hun huwelijk in 1922 kreeg. De Koeslags vonden steun in hun geloof. In de mooie zondagse kleren gingen ze ter kerke. Eerst Hendrik Jan en Dina met zijn tweeën. In de jaren twintig kwam de gezinsuitbreiding. Eerst een zoon, Hendrik Jan, dan op rij vijf dochters: Rika, Dineke, Johanna, Annie en Dirkje. Aan het eind van de jaren dertig volgde nog een nakomertje: Bertus.

De Koeslags hielden de familiebanden nauw aan. Vader Hendrik Jan Koeslag buurtte regelmatig bij zijn broer Albert. Ze hielpen elkaar als boer en als familie. Als de één uitbreiding in de stal kon gebruiken, had de ander een koe te koop. De stier van de één werd ingezet op het bedrijf van de ander. De kinderen van de één werkten op het bedrijf van de ander. Als er nieuwe ontwikkelingen waren, pikte Hendrik Jan die op uit het vakblad Boerderij. Hij behoorde tot het slag ondernemers dat graag iets nieuws uitprobeerde.

De Koeslags waren gelovig, maar verre van wereldvreemd. Het orgel in de kamer werd dan misschien nog vooral ingezet voor het spelen van geestelijke liederen, de radio bracht ook andere geluiden in het gezin. Zo drong in de jaren '30 het geluid van het nationaal-socialisme in Duitsland in de huiskamer door. De opkomst van Adolf Hitler kon het gezin Koeslag niet ontgaan. Met de benoeming van

Hitler tot kanselier in 1933 begon een zwarte periode, waarvan noch Hendrik Jan, noch zijn vrouw Dina het einde zouden meemaken.

In Nederland had de voorman van de Anti Revolutionaire Partij, Hendrik Colijn, de leidsels stevig in handen. Als premier groeide zijn populariteit, mede dankzij zijn radiotoespraken waarin hij de burgers van advies diende. Colijn redeneerde dat God over het land waakt en dat de geschiedenis loopt zoals ze loopt omdat God het wil. Toen Hitler al volop bezig was het Duitse leger te vergroten en te moderniseren en tegelijkertijd de joodse bevolking in Duitsland het leven onmogelijk maakte, hield Hendrik Colijn op 11 maart 1936 een van zijn vele radiotoespraken. De internationale spanning liep op omdat Hitler met zijn legers tegen de afspraken in het gedemilitariseerde Rijnland was binnengetrokken. Het neutrale Nederland was geen partij in de internationale afspraken, maar - zei Colijn - Nederland moest wel rekening houden met de mogelijke gevolgen van het optreden van Duitsland voor de vrede in Europa.

Colijn had er alle vertrouwen in dat de internationale diplomatie een conflict in de kiem zou kunnen smoren, maar was er toch niet helemaal gerust op. En dus besloot het kabinet om nog even te wachten voordat een groot aantal Nederlandse militairen op groot verlof zou worden gestuurd. De infanterie- en wielrijdersregimenten mochten voorlopig niet naar huis. Desalniettemin maande Colijn de bevolking "om zich niet te laten verontrusten". Hendrik Jan Koeslag zat aan de radio gekluisterd en hoorde de premier zeggen: "Ik verzoek de luisteraars dan ook om, wanneer zij straks hun legersteden opzoeken, even rustig te gaan slapen als zij dat ook andere nachten doen. Er is voorshands geen enkele reden om ongerust te zijn."

Hitler liet er na zijn benoeming tot kanselier geen gras over groeien. Wie zich maar enigszins kritisch jegens hem of zijn partij opstelde werd ingerekend en achter het prikkeldraad van de concentratiekampen gezet. Socialist, communist, journalist, vakbondsman of jood - voor Hitler was het gespuis dat opgeruimd moet worden. Zowel in Duitsland als daarbuiten bestond het idee dat de nieuwe machthebber nog enigszins aan de leiband gehouden kon worden. De meest gebruikte tactiek daarbij was toegeven. In de ijdele hoop dat daarmee de geldingsdrang van Hitler zou worden bevredigd. Veldmaarschalk Von Hindenburg was de eerste die merkte dat die strategie hopeloos was. Hij had de nationaal-socialist Hitler tot kanselier benoemd in de hoop dat de conservatieve leden van het kabinet de Nationaal Socialistische Duitse Arbeiders Partij in toom konden houden. Maar Hitler walste over zijn kabinetsleden heen.

Hitler en zijn getrouwen begonnen een omvangrijk plan waarvan de basis lag bij de gedachte dat Duitsland weer een krachtige natie moest zijn waartegen de rest van Europa op zou kijken. Ondanks de beperkingen die Duitsland waren opgelegd na afloop van de Eerste Wereldoorlog, begon Hitler aan de herbewapening. Eerst nog sluiks, maar later in het openbaar. Het Duitse leger groeide van zes divisies in 1933 tot 51 in 1939.

De Nationaal-Socialisten in Duitsland noteerden het ene succes na het andere. Eerst werden de gebieden ingelijfd die na de Eerste Wereldoorlog gedemilitariseerd waren. Daarna richtte Hitler zich op Oostenrijk, dat zich in maart 1938 aansloot bij Duitsland. Vervolgens kwam Tsjecho-Slowakije in beeld. Hitler lijfde het Sudetengebied in, waar een deel van de bevolking van oorsprong Duits was. Hoewel Hitlers dadendrang met afschuw en weerzin werd gevolgd, was er niemand die hem een strobreed in de weg legde. Hitler verzekerde dat - als het Sudetengebied eenmaal bij Duitsland hoorde - hij helemaal geen gebiedsuitbreidingen meer wilde. Dat was het moment waarop de Britse minister Chamberlain met de toezeggingen van Hitler juichend naar huis ging. De Britten en Fransen stonden Hitler toe een deel van het Tsjecho-Slowaakse grondgebied in te lijven bij het Duitse Rijk. Hitlers expansiedrift kwam niet ten einde in het Sudetengebied. Zes maanden later trokken zijn troepen Praag binnen.

In Nederland werden Hitlers manoeuvres met argusogen gevolgd. Nederland klampte zich vast aan het idee dat het land door de neutraliteit ook deze keer de dans zou ontspringen. Er was al sinds het begin van de jaren dertig een grote groep die geloofde in de totale ontwapening. Het was een reactie op de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog. Maar toen Hitler in 1939 Polen binnentrok was het vertrouwen in de dictator zo goed als verloren. Het Nederlandse leger werd gemobiliseerd - voor de vorm niet alleen tegen een Duitse inval, maar ook tegen een invasie uit het westen. Een ieder die de nieuwsberichten volgde, wist echter van welke kant het gevaar kwam.

Uit de radio in de voorkamer van de Koeslags klonk ook de Duitse oorlogsretoriek. Op 1 september verscheen Adolf Hitler in de Rijksdag. De nacht daarvoor waren Duitse troepen Polen binnen getrokken. Hitler draaide de feiten om: Poolse soldaten hadden Duitse troepen beschoten, zei hij. "Seit 5.45 Uhr wird jetzt zurückgeschossen! Und von jetzt ab wird Bombe mit Bombe vergolten! Wer mit Gift kämpft, wird mit Giftgas bekämpft." Hitlers woorden werden in de Rijksdag met gejuich ontvangen. De Koeslags zagen het als een onheilstijding.

Frankrijk en Engeland verklaarden Duitsland de oorlog. Het was het begin van de Tweede Wereldoorlog.

Schikken naar de bezetter

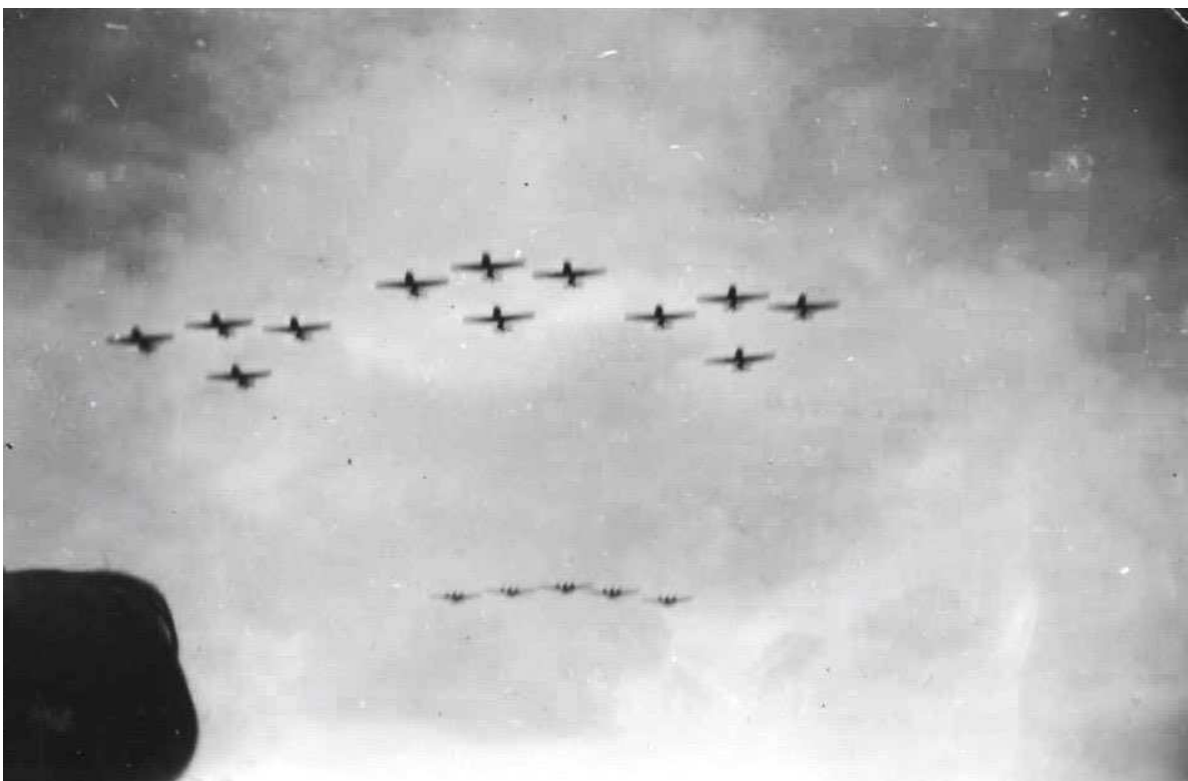
De Larense bevolking probeerde zich aan te passen aan de veranderde omstandigheden. De burgemeester ging de bevolking daarin voor.

Twee dagen nadat Hitler Polen had aangevallen en voor de helft had bezet, verklaarden de Britten en Fransen Duitsland formeel de oorlog. Maar dat betekende nog niet dat ze ook daadwerkelijk met troepen op het strijdtoneel verschenen. Polen gaf zich eind september 1939 over. Fransen en Britten blokkeerden Duitse havens. Maar daardoor kwam Hitler niet tot inkeer. De periode van het najaar 1939 tot het voorjaar van 1940 kenmerkte zich door zenuwachtige spanning.

Het neutrale Nederland probeerde krampachtig geen aanleiding te geven voor een Duitse inval. En ondertussen trof het leger voorbereidingen op de komst van de vijand. Nederland had al voor de inval in Polen op de opgelopen spanningen gereageerd door de afkondiging van de algemene mobilisatie op 29 augustus 1939. Ook jongens uit Laren die tussen 1924 en 1939 in dienst waren geweest, moesten hun dienstkloffie uit de kast halen en zich melden bij de kazerne.

Toch was lang niet iedereen al doordrongen van het oorlogsgevaar. Minister-president De Geer, die Hendrik Colijn was opgevolgd, was rustig op vakantie gegaan in het Zwarte Woud in Duitsland na de beëdiging van het kabinet op 10 augustus 1939. De minister-president liet zich maar met moeite van zijn vakantieadres terugroepen om in het kabinet het zware besluit over de mobilisatie te nemen. Hij verzette zich daar fel tegen, maar de meerderheid van de ministers vond het toch beter om het leger nu te versterken. In totaal werden ongeveer 250.000 mannen uit hun gezinnen weggeroepen om het vaderland te dienen. Pogingen om jongens uit het grote werklozenleger (zo'n kwart miljoen mensen zitten zonder werk) te bewegen de plaats in te nemen van mannen die van hun werk zijn weggeroepen, leverde weinig respons op. Drieduizend jonge werkloze mannen - geoefende dienstplichtigen - meldden zich voor het leger.

Het leger bereidde zich voor op een Duitse inval. Er werden stellingen gegraven op strategische plekken, er werd huisvesting voor

Mei 1940, Duitse vliegtuigen boven Laren. Foto collectie Bertus Koeslag

de soldaten gebouwd en er werd geoefend. Alarmoefeningen kwamen vaak midden in de nacht. Maar de Duitsers kwamen niet. Nog niet.

Een aantal Larense jongens was gelegerd aan de Grebbelinie, die moest voorkomen dat de Duitse legermacht zo kon doorstoten naar het Westen. Vier divisies van het Nederlandse leger waren daar geconcentreerd, terwijl daarachter bij de Hollandse waterlinie nog twee regimenten klaar stonden. Toen op 10 mei 1940 in de vroege ochtend het Duitse leger de Nederlandse grens overschreed, was dat in Laren vooral in de lucht te zien. Duitse luchtlandingstroepen op weg naar Den Haag en Rotterdam vlogen door de staalblauwe lucht in westelijke richting.

Tegelijk rukten Duitse infanterietroepen op, terwijl Nederlandse grenstroepen zich terug trokken met alles wat ze maar vervoeren konden. De Larense boerenzoon Appie Meuleman zag op de weg van Laren naar Deventer een vrachtwagen rijden van varkensslachterij Schekman uit Lochem. De auto was afgeladen met Nederlandse

soldaten, die zich wilden voegen bij de troepen die bij Deventer probeerden de Duitsers voor de IJssel tegen te houden.

Niet veel later verschenen ook de eerste Duitse verkenningstroepen, die met zwartgemaakte gezichten op gecamoufleerde auto's dezelfde route volgden als daarvoor de Nederlandse soldaten en vervolgens rolden de tanks over de straat en vrachtwagens met troepen. Duitse soldaten kregen hoegenaamd geen weerstand in Laren en omgeving. Van serieuze gevechten was geen sprake. Dat was anders op de Grebbeberg, waar de 28-jarige Larense boerenjongen Hendrik Wesseldijk deel uitmaakte van de Nederlandse verdedigingstroepen. Wesseldijk en zijn maten hielden tot de 13e mei stand, ten koste van veel slachtoffers. Op de 13e mei sneuvelde ook Hendrik Wesseldijk. Hij was het eerste Larense slachtoffer van de oorlog.

Toen de Nederlandse troepen na het bombardement op Rotterdam en het dreigende bombardement op Utrecht de strijd hadden opgegeven, keerde de rust weer. Buurjongens van Hendrik Wesseldijk wilden weten waar hij aan zijn eind gekomen was. Op de fiets gingen Appie Meuleman, Gerrit Goorman, Albert Kappert en Willem Ruiterkamp in de richting van Wageningen. Ze zagen tussen Ede en Wageningen afgebrande huizen en boerderijen, autowrakken in de berm en in de sloot. Bij Wageningen waren hele stukken weg vernield, een viaduct was opgeblazen. Toen ze de Grebbeberg beklommen restten daar slechts nog de stille getuigen van een harde strijd. Bomen waren doormidden gekliefd, een vliegtuig was op een paar huizen neergestort en overal lagen prikkeldraadversperringen.

Opeens stonden ze bij een provisorisch kerkhof dat was ingericht voor de gesneuvelde militairen. Meuleman: "We zagen dat aan de ene zijde de Nederlanders begraven lagen en aan de andere zijde de Duitsers. Aan de achterzijde mochten wij niet komen, daar lagen allemaal graven met houten kruisen met kaartjes eraan met de naam er op. We zochten een poosje en vonden het graf van Hendrik Wesseldijk. Een eindje verder zagen we een graf van ene Aanstoot uit Holten en nog veel meer uit de Achterhoek. Op een paar graven hadden ze een dennentak in de grond geplaatst met een plankje eraan met daarop 'onbekend'. Op de Duitse graven stonden kruisen geverfd in rood, geel en zwart, met een hakenkruis erop, kant en klaar uit Duitsland meegebracht, alleen de naam moest nog ingevuld worden."

Drie maanden later kreeg de burgemeester van Laren een dikke envelop van de Chef der 1e afdeling van het Informatie Bureau van het Nederlandsche Rode Kruis. In de envelop trof de burgemeester